

KAPRONCZAY KATALIN

Az esélyt adó ládika múltja és reneszánsza

Az orvostörténeti szakirodalomban forgóláda néven említett szerkezet évszázadok óta ismert, mint a nem kívánt jövevényként világra jött csecsemők életben maradásához esélyt biztosító „segédeszköz”. A kolostorok bejáratára szerelt – tengelye körül megforduló – ládika eredeti célja az adománygyűjtés volt (elsősorban élelmiszeré), de amikortól az egyház gondjaira bízni szándékozott újszülötteket is belerakták az éjszaka leple alatt, megváltozott a feladata. Az első, egyházi alapítású árvaházak kapujára már kifejezetten ilyen célból szerelték fel a forgóládákat, később pedig a gyermekórházak is lehetővé tették, hogy ilyen módon, névtelenségüket is megőrizve tudjanak csecsemőjüktől megszabadulni az anyák. A történeti irodalom bőséges adatot tartalmaz a téma feldolgozásához. A szinte már feledésbe merült eszköz – némiképp modernebb kivitelben – sajnálatos módon reneszánszát éli a 21. században.

Az elhagyott, „*kitett*”, sorsukra hagyott újszülöttek tragikus, ritkábban szerencsésen alakuló történetei évezredek óta ismertek. Az ókor legendáinak alakjai, a mitológiai hősök, vagy akár híressé vált egyéniségei között is számos „*kitett gyermek*” volt (*Mózes, Herkules, Theseus, Romulus és Rémus* stb.). A nem kívánt újszülöttől való megszabadulást, akár gyilkosság útján, csaknem valamennyi régi kultúrában megtaláljuk. A régi rómaiaknál az apa gyermeke élete feletti korlátlan rendelkezési joga adott lehetőséget a csecsemőgyilkosságokra, de gondolhatunk a görögök sokat emlegetett *Taigetosz* hegyére is. A kereszténység elterjedése sem formálta át pozitívan a közgondolkodást e téren, sőt a szigorú valláserkölcsei megítélés hatására a házasságon kívül született gyermekek sorsa eleve megpecsételődött. A koraközépkori társadalmak lényegében nem foglalkoztak az elhagyott gyermekekkel, a kevés humanitárius kezdeményezés érdemben nem javított a helyzeten.

Az első rendelkezések közreadása és az elhagyott gyermekek befogadásával foglalkozó intézmények létrehozásának kezdetei Itáliában voltak. Rómában, az i. sz. 2-3. század folyamán ugyan tiltó rendelkezéseket hoztak a gyermekek kitevése, illetve eladása ügyében, de ez a tilalom nem vonatkozott az újszülöttekre. KONSTANTIN császár 315-ben határozott úgy, hogy a nem kívánt gyermekek kerüljenek az állam gondozásába, 14 éves korukig. A közgondoskodás alatt álló gyermekek száma azonban olyan mértékben nőtt, hogy azt az államkassza nem bírta el.

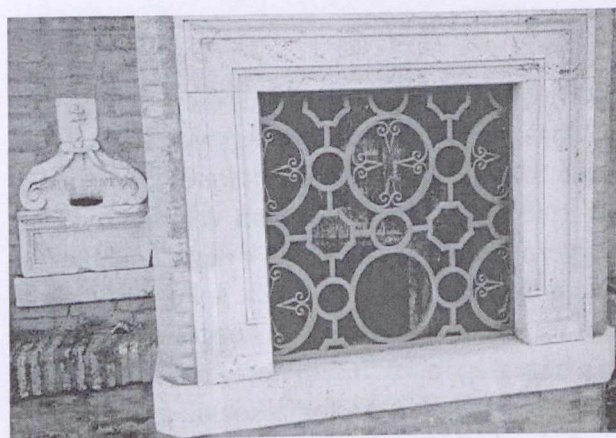
Az elhagyott gyermekek befogadása, nevelése hosszú időn át az egyház feladata volt. A 9. században, a roueni zsinat határozata értelmében kihirdették, hogy a házasságon kívül született csecsemőket bízza az anya az egyház gondjaira. A templomok elé márvány bölcsőket állítottak, az ide titokban behelyezett gyermeket ezután az egyház látta el. Az első árvaházat Milánóban létesítette DATHEUS érsek 787-ben, kizárólag házasságon kívül született gyermekek számára. Az anyának azonban személyesen, nevének bemondása után volt csak lehetősége a gyermek beadására. Ez sokak számára riasztó volt, hiszen az anyák többsége minden áron igyekezett anonimitását megőrizni. Ezt a titkosságot szolgálta az ún. *forgóláda* bevezetése, amelynek használata egyes vélemények szerint az anyák kétségbeesett ötletessége nyomán alakult ki. A kolostorok kapujá-

ra felszerelt, tengelye körül befordítható ládika eredeti funkciója ugyanis az adománygyűjtés volt, elsősorban a kolostoroknak szánt élelmiszert juttatták ilyen módon a szerzetesekhez. Egy idő után azonban egyre gyakoribb lett, hogy újszülötteket találtak benne a szerzetesek. A forgóláda több szempontból alkalmasabb volt, mint a templom elé helyezett kőbölcső, mivel az anonimitás így jobban biztosított volt, hiszen azt hihette bárki, hogy a „csomag” adományt rejt, és nem egy csecsemőt. További előnye volt, hogy a csecsemő védettebb körülmények között volt addig, amíg gondozói kezébe került, kevésbé állt fenn a kihülés veszélye, nem támadták meg kóbor állatok, stb.

Az első tudatosan babamentésre épített forgóláda III. INCE pápa (1196-1216) nevéhez fűződik. A legenda szerint abban az időben igen sok volt a csecsemőgyilkosság Rómában, a halászok hálóiban rendszeresen fennakadtak a kis tetemek. A halászok a pápához fordultak a felháborító esetek ügyében. A történet szerint a pápának ezután látomása volt: egy angyal arra szólította fel, hogy építtessen kórházat a szentlélek tiszteletére, az elhalt gyermekek lelki üdvéért. Ince eztán, 1198-1201 között létesítette Itália első gyermekkórházát, a római *Ospedale di Santo Spirito*-t, ahol kifejezetten a csecsemők elhelyezésére szolgáló forgóládát készíttetett. Az egyik oldalon egy bölcsőt alakított ki, de mellette egy nyílást is hagytak, ahová a tényleges adományt is

A forgóláda működése

A római Santo Spirito kórház forgóládája

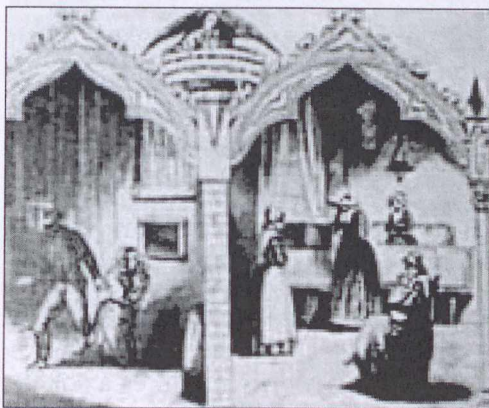
betehették. A szerkezet neve „torno” (forgó), illetve „buca” (lyuk) lett. Általában sötétedés után hozták a gyermekeket, esetleg az anya, de inkább valaki más (idősebb rokon asszony, esetleg a bába, vagy valaki, akit lefizettek). Miután betették a kicsit a „forgóba” megszólaltattak egy harangocskát és befordították a ládát az épület belseje felé, majd – természetesen – sietve eltávoztak. A csengő jelzésére indultak el az épületből, hogy gondozásba vegyék az új lakót. Az anonimitás biztosítása céljából sok egyházi intézményben csak az esti *Ave Maria* után nyitották meg a „forgót”.

A forgóláda használata az Itália-szerte rohamosan szaporodó árvaházakban és gyermekápoló intézményekben mind jobban terjedt és egyre népszerűbb lett, sőt „praktikus” módosításokat találtak ki: Velencében pl. egy fémrugó biztosította, hogy tengelye mentén ne forduljon ismét a külvilág felé a szerkezet. Szicíliában az épület egy erkélyét alakították át a forgó céljára, a függöny mögött ült egy apáca, aki a csengő hangjára várt és azonnal bevitte a gyermeket a házba. Itália máig leghíresebb gyermekkórházában, a firenzei *Ospedale degli Innocenti*-ben alkalmazták először, hogy azt az ablaknyílást, amely a forgót rejtette, olyan sűrű rácscsal látták el, amely lehetlenné tette, hogy újszülöttnél nagyobb gyermek férjen át a nyíláson. A forgóládával felszerelt árvaházak száma Itálián kívül Spanyolországban, majd valamivel később Franciaországban volt a legnagyobb.

Az elkövetkező évszázadok sem hoztak olyan szemléleti átalakulást, amely a házasságon kívül szülő nők és a törvénytelen gyermekek megítélésén változtatott volna, a társadalom mindkettőjüket elítélte és kiközösítette, következésképpen továbbra is gyakoriak voltak a csecsemőgyilkosságok, létjogosultsága volt a forgóládának is. Sokakat természetesen a szegénység késztetett erre az elhatározásra.

A 18. század ezen a területen is bizonyos változásokat hozott. II. JÓZSEF 1784-ben építtette meg Bécsben azt az új típusú árvaházat, amely szakított a hagyománnyal, ugyanis szülőotthonnal összekapcsolva működött. Csak azokat a gyermekeket vették fel, akik a szülőotthonban születtek, néhány hét után pedig nevelőszülőkhöz adták ki a gyermekeket, az intézetben csak a nagyobbak maradtak. Az anyák anonimitás iránti igénye, és a névtelenség megtartásának lehetősége lényegesen csökkent, bár természetesen nem kötelezték őket valós személyazonosságuk felfedezésére. Mindezekből következik az is, hogy forgóláda nem volt. Nem csak törvénytelen gyermeket hagytak itt, a szegény sorsú anyáknak is volt erre módjuk. Ebben az esetben a szoptatás idejére gyermekük mellett maradhattak, munkalehetőséget is kaptak, de legalább még egy gyermek nevelését kellett vállalniuk. 1784 és 1910 között mintegy 750 000 gyermeket adtak be a bécsi árvaházba. Ausztria területén a forgóláda használata a velencei-lombardiai provinciákban volt szokásos.

Franciaországban az általános, kötelező használatot NAPOLEON rendelte el 1811-ben, a nagy demográfiai hullámvölgyre való hivatkozással. Hamarosan 244 intézményben ment végbe a felvétel ilyen módon. A század hatvanas éveitől kezdve azonban egyre többen elleneztek a forgóláda használatát, mivel az árvaházak zsúfoltságának egyik okát abban látták, hogy a gyermektől való

A forgóláda működése

könnyű, következmények nélküli megszabadulás lehetősége szaporítja az ilyen eseteket. A zsúfolt árvaházakban számos betegség tizedelte a gyermekeket, tehát a népesedési arány szempontjából a rendelkezés nem hozott eredményt. Ezért 1868-ban megszüntették a forgóláda használatát Franciaországban. Bevezették a felvételi irodai rendszert, vagyis személyesen kellett a gyermekeket beadni, tehát az anonimitás lehetősége ezzel megszűnt. A helyzet és az egész problémakör megoldatlanságára és fonákságaira jellemző módon a 19. század utolsó évtizedében ismét szorgalmazni kezdték a francia parlamenthez benyújtott indítványokban a szerkezet újbóli bevezetését, mert a csecsemőgyilkosságok száma erőteljesen emelkedett.

A 19. század 50-60-as éveiben már Európa-szerte működtek árvaházak, tehát a kizárólag az elhagyott, elárvult gyermekek gondozásának, nevelésének céljából létesített intézmények. A legnagyobb árvaházak Párizsban, Londonban, Torinóban, Rómában, Prágában, Palermóban, Triesztben, Berlinben, Bécsben, Moszkvában és Szentpéterváron voltak. Utóbbi kettőről nagy elismeréssel szóltak, minden kérdés és feltétel nélkül vették át a gyermekeket, jó körülmények között, szakszerű felügyelet alatt, orvosi ellátással tartották mindaddig őket, amíg ki nem kerültek nevelőszülőkhöz. A felvétel módja egyébként mindenütt egyre jobban kizárta az anonimitás megőrzésének lehetőségét. Az 1850-60-as években sok szakember – mondhatni – kampányszerűen emelte fel szavát a forgóláda használata ellen. Az erkölcsi szempontok mellett számszerű adatokra támaszkodva bizonygatták: az árvaházak nagy mortalitása is annak a következménye, hogy sok beteg, életképtelen csecsemőt találnak a forgókban, sőt gyakori volt a halott újszülöttek kiemelése is. Az ellenzők hivatkoztak arra a tapasztalatra is, hogy a forgóláda használata visszaélésekre is lehetőséget ad. A szegény sorsú szülők ugyanis néhány nap múlva nevelőszülőkként jelentkeztek, és az így kapott támogatással már képesek voltak a családot fenntartani. A javaslat egyértelmű volt: a megalázó ügyeskedés helyett jobb megoldás lenne a rászoruló családokat anyagilag támogatni. Az idők folyamán többször felmerülő motívum volt, hogy valamiféle jelet hagyott az anya (jellegzetes ruhadarab, apró emléktárgyak, amulettek stb.), amelynek segítségével ráismert gyermekére, ha dajkának jelentkezett, illetve a gazdag, megesett anyák követni tudták gyermekük útját.

Leghosszabb ideig az olasz és spanyol árvaházakban működtek a forgóládák, ezért „olasz módszer”-ként emlegették a szakirodalomban. A forgóládával kapcsolatos morális és gyakorlati

aggályok és ellenérzések a 19. század utolsó harmadában azonban már Itáliában is egyre több nyilvánosságot kaptak. 1868-ban a firenzei árvaház akkori igazgatója úgy nyilatkozott, hogy „a forgóládát végérvényesen a régészeti múzeumba kell száműzni a többi olyan tárgy közé, amelynek nincs helye a civilizált világban”. Ez az elhatározás azonban még jó ideig csak jámbor szándéknak tűnt, annak ellenére, hogy az említett firenzei intézményben 1875-ben megszüntették a forgót és a többi árvaházban használtak száma is kétségtelenül csökkenő tendenciát mutatott. 1879-ben szerte Itáliában még 675 volt működésben, 1894-ben 377. Az 1902-1906 közötti években mintegy 5000 gyermeket helyeztek Itáliában a „forgóba”, ebből kb. 100 már halott volt, amikor megtalálták, igazolva a korábban említett kifogásokat. Valószínűleg 1912 körül váltak meg az olasz árvaházak a forgóládáktól.

Magyarországon az árvaügy igen hosszú ideig elsődlegesen (sőt kizárólagosan) az egyház tevékenységéhez kapcsolódott, az elaggottak és szegények ügyével egyetemben. Az árvaház-alapítások első nagy hulláma MÁRIA TERÉZIA uralkodása idején indult meg, amikor sorra jöttek létre a különböző felekezetek által működtetett, de az állam által is támogatott intézmények, majd II. József uralkodása alatt sem szakadt meg a folyamat. A 19. század folyamán megnyitották kapuikat a magánszemélyek adományaiból létrehozott árvaházak is. Ezekben az intézményekben azonban csak 6-7 éves kor feletti gyerekeket neveltek, a hangsúlyt pedig a tényleges árvaságra helyezték, vagyis a törvénytelen gyermekek sorsa volt a leginkább aggasztó. Az 1870-es évektől egyre többen hívták fel a figyelmet az állam kötelességére a törvénytelen gyermekek ügyének rendezése terén, és szorgalmazták az állami gyermekmenhely létrehozását. SZALÁRDI MÓR (1851-1914) kezdeményezésére a *Budapesti Királyi Orvosegyesület* több ülésén foglalkozott az elhagyott, árva, törvénytelen gyermekek sorsával, a rendkívül nagy gyermekhalandóság okaival, az állami felügyelet alatt működő gyermekmenhelyek létrehozásának mielőbbi megvalósításával, 1879-ben pedig beadvánnyal fordultak a belügyminiszterhez ez ügyben. Napirendre került a téma a *Közegészségügyi Tanács* előtt is. Az ügy legfőbb szószólója, Szalárdi, rendkívüli alaposággal elkészített felméréseire támaszkodva több közleményt jelentetett meg az *Orvosi Hetilapban*, a *Gyógyászatban* és a sokak által forgatott fővárosi lapokban is. A fenntartási költségek tulajdonképpen különféle magánalapítványok formájában rendelkezésre álltak, csak a megvalósítás volt nehézkes. A megjelent közleményekben és a nyilvánosság előtt lezajlott vitákban többször említésre került a forgóláda-kérdés is: lehet-e, szabad-e, etikus-e a használata, mennyiben növeli az elhagyott gyermekek számát. A legnagyobb összegű magánalapítvány felhasználásának részbeni megghiúsulása is a forgóláda-hoz kapcsolódott. VÉCSEY JÁNOS és felesége 200 000 forintot ajánlott fel, de ragaszkodtak a gyermekek anonim felvételéhez, vagyis a forgóláda használatához. A hosszú évekig tartó meddő vita nem vezetett eredményre, közben Vécsey János meghalt. A felesége mindenféle beadvánnyal ostromolta a fővárost, de csak annyit sikerült elérnie, hogy az 1885-ben, Szalárdi által létrehozott *Fehér Kereszt Egyesület* fővárosi intézményében 20 gyermek elhelyezésére kapott lehetőséget. 1902. július 22-én a IX. kerületi Vendel u. 3. sz. alatti épület vasredőnnel elzárt alagsori ablaka mögötti fülkébe egy csecsemő elhelyezésére alkalmas kosarat tettek, ahová éjfél és hajnali 3 óra között lehetett a „törvénytelen ágyból született csecsemőgyermeket lelencek gyanánt” odavinni. A csecsemő otthagytására azonban csak akkor volt lehetőség – vagyis akkor volt nyitva a vasredőny – ha az intézményben hely ürrült meg, ezt az ablak fölött égő lámpa jelezte. A korabeli sajtótudósítások elítélő hangon szóltak a „létesítményről”, a kétségtelen jó szándék ellenére. Az első állami gyermekmenhely 1907-ben nyitotta meg kapuit a fővárosban, ez az intézmény a későbbi Heim Pál gyermekkórház elődje.

Egykorú források nem tesznek konkrét említést hazai intézményben működő forgóládáról, vagy álszeméremből, vagy annyira természetes volt annak léte. SIKLÓSY KÁROLY 1844-ben, a lelencügyről írott disszertációjában javasolja, hogy a lelencházak létesítsenek forgóládát, ahol nagyobb biztonságban hagyhatják az anyák újszülöttjüket. Képi ábrázolás 1890-ből ismert, a *Budapest Lexikon* fényképe alapján.

Egy-két kivételtől eltekintve (*Toledóban* 1953-ig működött a „klasszikus” felépítésű forgóláda) a forgó használatát beszüntették a 20. század első évtizedeiben. Azt gondolhatnók, hogy egy múltbéli kuriozitás története ezzel végleg lezárult, pedig a 21. század fordulójától újból divatba jött a forgóláda modernizált változata, és elképesztő mértékben terjed.

A magyar közvélemény 1996-ban értesült arról, hogy a *Schöpf-Merei kórház* előcsarnokában egy használaton kívüli inkubátort helyeztek el, hogy az újszülöttjüktől névtelenül megszabadulni akaró anyák oda tehesék csecsemőjüket. Mintegy tucatnyi gyermek kapott így esélyt az életben maradásra. A magyar kezdeményezés nem maradt egyedülálló, sőt Nyugat-Európában óriási számban jelent meg a forgóláda korszerűsített változata, hangos sajtóvisszhangot kiváltva. Legnagyobb népszerűsége Németországban és hajdani „feltalálásának” helyén, Olaszországban van. Né-

Az olasz kampány plakátja

metországban az első ún. *Babyklappe* elhelyezése *Lübeckben* történt: 1997-ben egy lakóház kapujára szerelte fel egy család, amely 2007-ig kilenc gyermek örökbefogadását és nevelését vállalta ilyen úton. 2000-től van Hamburgban, itt már nem magánkezdeményezés eredményeként helyezték el. A 2006-os statisztika szerint Németország területén több mint 80 babaláda nyújt lehetőséget az újszülöttektől való anonim megszabadulásra, napjainkban az ország csaknem minden városában található. Németország rendkívüli aktivitással foglalkozik a kérdéssel, óriási a sajtóvisszhangja. Tömegesen jelennek meg azok a felhívások, amelyek a biztonságos babaládák helyeit hirdetik. Emellett tudományos alapossággal fel-

dolgozott tanulmányokban tárják fel a jelenség okait, konferenciákat tartanak e témakörben. A jelenséget egyértelműen szociális okokra vezetik vissza, különös hangsúlyt helyezve a tömeges migrációra. Európa más országaiban is megjelentek a babaládák: *Belgiumban, Svájcban, Ausztriában, Hollandiában, Csehországban, Romániában* stb. *Olaszországban is reneszánszát éli a forgóláda használata*, egyre nagyobb számban jelennek meg állami, egészségügyi és egyházi intézmények fennhatósága alatt. 2006-ban nagy hírverés mellett „*kezdett el ismét forogni a lenckerék*” (ahogy a sajtó hatásosan megfogalmazta a felépítésében már modernizált változatot), a *Vatikánváros területén lévő Ospedale di Santo Spirito*-ban, vagyis ahol a legelőször létesítették az újszülöttek mentésére. Hasonlóan Németországhoz, itt is sokan és sokat foglalkoznak a problémával, vallás-erkölcsi, etikai, szociális és szociológiai magyarázatok látnak napvilágot. Amikor Róma egyik szegénynegyedének kórházában, a *Casilino*-ban is átadták rendeltetésének a „*bölcső az életért*” nevű szerkezetet – a városrészben egyébként rendkívül magas a rossz szociális körülmények között élők és a bevándoroltak száma – úgy nyilatkozott a fővárosi fiatakorúak bíróságának elnöke, hogy sajnálatos, de mégsem tartja anakronizmusnak a régi hagyomány felélesztését. Az egészségügyi miniszter asszony (*LIVIA TURCO*) szintén üdvözölte a módszer újraélesztését, melyet a drámai társadalmi szituációkkal való szembenézés értelmes és hatékony eszközének nevezett. Egy harmadik szociális szaktekintély a meglévők mellett további lehetőségnek nevezte a forgóláda felélesztését. Hozzátette, hogy az olasz törvények szerint minden nőnek joga van a névtelen szüléshez, bár úgy tűnik, hogy erről sokan nem tudnak, így azok számára megoldást jelenthet a forgóláda. A pozitív propaganda mellett természetesen a nagy ellenérzéseknek is hangot adnak a sajtóban és minden fórumon, kifejtve, hogy törvényes keretek közötti lehetőség van az örökbeadásokra.

IRODALOM

1. A Budapesti Királyi Orvosegyesület évkönyve az 1879. évre Bp., MOKTÁR, 1879. Melléklet.
2. A Fehér Kereszt Országos Lelenczház Egyesület története 1885-1897. Budapest, Hunnia ny., 1897. 33.
3. Frankl, Isidor: Über Findelanstalten. Budapest, Zilahy, 1877. 38.
4. Gönczi Magdolna: Az árvaházak kialakulása Mária Terézia korában. Budapest, Bodor és Fischer, 1933. 44.
5. Peiper, Albrecht: Chronik der Kinderheilkunde. 2. Erweiterte und umgearb. Auflage. Leipzig, Thieme Verl., 111-139.
6. Siklósy Károly: Orvos-rendőri értekezés a lelenczházakról. Pest, Landerer és Heckenast, 1844. 33.
7. Szalárdi Mór: Az elhagyott gyermekek ügye Magyarországon. Gyógyászat, 1900. 40.évf. 32.sz. 508-510.
8. Szalárdi Mór: Das Findelhauswesen in einigen Staaten Europas. Archiv für Kinderheilkunde, 1902, 39, 4-6. 10. (Sonderabdruck)
9. Szalárdi Mór: A közárvaház és a gyermekhalandóság Magyarországon. Közegészségügy és Törvényszéki Orvostan (melléklet az Orvosi Hetilaphoz), 1879. 2. sz. 17-60. col.
10. Szalárdi Mór: Néhány szó a lelenczház történetéhez. Budapesti Hírlap, 1891. dec. 20.-i szám. 1-8.

A szerző címe:

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 1023 Budapest, Török utca 12.
yka@mail.datanet.hu